Qobustan qayaüstü abidələrində qədim türk ailəsinin "dialoq fəlsəfəsi"

Məlumdur ki, multikulturalizm təhlillərinin mərkəzində dayanan ünsiyyət-dialoq məsələsi bəşər yaranandan onun şüurunda, dünyagörüşündə yer tutmuş, sivilizasiyaların bir-birini əvəzləməsi ilə dərk sisteminə daxil olaraq insanın həyat-yaşam fəlsəfəsinə çevrilmişdir. Sadə desək, dünyada elə bir xalq, elə bir millət, elə bir kütlə və eləcə də elə kamil, sağlam fərd təsəvvürə gətirmək mümkün deyil ki, onun şüurunda ətrafdakılarla ünsiyyət, cəmiyyətlə dialoq təsəvvürü mövcud olmamış olsun. Beləcə bu canlı forma və məzmun sahəsi elmi düşüncə obyektinə də çevrilmiş, zaman-zaman geniş tədqiqatların əsas mövzusu olmuşdur.

Yerlə kainatın, dənizlə, - onun yeraltı aləminin təbiət və insan həyatı ilə dialoqundan başlayaraq elementar şəkildə insanın bioloji varlığının antropoloji dialoquna kimi çox sayda misallar mahiyyətcə dialoq fəlsəfəsini xarakterizə etdiyi kimi, elm adamlarını da maraqlandıraraq nəhayətdə dialoq fəlsəfəsi elmini meydana çıxarmışdır.

Hələ antik yunan fəlsəfəsində dialoq kontekstində elmi araşdırmalar aparılmışdır. Əsərlərini dialoq formasında yazmış antik yunan filosofu Platonun insanın dəyişilməz olan gələcək həyata ("o dünyaya" - axirətə) köçməsi fikri, onun insan bədənini ruhun zindanı hesab etməsi, ruhların qovuşması haqqında ideyaları sözsüz olaraq idealist dialoq-əlaqə düşüncəsindən xəbər verir.

Platonun tələbəsi Aristotelin kosmoqoniya və kosmologiya, metafizika, məntiq - "analitika", hətta biologiya sahəsindəki tədqiqatları da müasir anlamda dialoq fəlsəfəsinin əhəmiyyətli təhlilləri üçün əsas təşkil edir. Aristotel "Kainatın elementləri dairəvi hərəkət edirlər (Ay üstündə), sonsuz dairə yoxdur, yəni Kainat sonludur. Üstəlik sonsuz olandırsa, onun mərkəzi olmazdı; Kainatın isə mərkəzi var - Yer kürəsi" - ideyası isə fikrimizcə əbədi Göy - kainatla dəyişən, olumlu və ölümlü, Yer və habelə okeanların səthi - yeraltı aləm arasındakı əlaqə və münasibətlərin mövcudluğunu təsdiq edən mühüm qiymətləndirmədir.

Bu da həqiqətdir ki, Aristotel hələ eramızdan əvvəl IV əsrdə dörd atmosfer və yer qatı arasında qarşılıqlı əlaqə, dialoqun mövcudluğu haqqında müdrik düşüncələrini bölüşmüşdür.

Yunan sözü olan "dialogos" - ilkin yanaşmada bir və bir neçə şəxslə danışıq mənasını daşıyır və dialoq ünsiyyət mahiyyətində insan və ətraf mühitin sonsuz sayda və saysız-hesabsız adda varlıqla əlaqəsini ifadə edir. Hətta İnsanın öz-özü ilə (danışması, içdən gələn səs, "bir mən var, məndən irəli" ...) dialoqu da burada istisna təşkil etmir.

Deməli, dünyanın çoxsaylı xalqlarının, millətlərinin vahid məkan - dünyada mədəni, dini, siyasi və s. məzmunda dialoqları da ən mühüm qlobal məsələlərdəndir.

Bu baxımdan milli-etnik əsaslardan, mifoloji abidələrdən folklor qaynaqlara, klassik yazılı ədəbiyyatdan çağdaş ədəbi-bədii və ümumiyyətlə estetik şüurun bütün formalarına qədər hər bir sahədə tarixi mədəniyyət şüurunu fəlsəfi antropoloji və aksioloji varlığını əks etdirmiş Azərbaycan xalqının bugünkü anlamda "dialoq" təsəvvürləri çoxmədəniyyətlilik ideyası kontekstində dərin məzmun və əhəmiyyət kəsb edir.

Əlbəttə, bu istiqamətdə Azərbaycan Respublikasının Qobustan ərazisindəki qayaüstü rəsmlər qədim türk ailəsinin fəlsəfi dünyagörüşündə multikulturalizm və "dialoq" fəlsəfəsinin öyrənilməsi üçün dəyərli mənbələrdəndir.

Məsələn, Paleolit dövrünün, 15000 il əvvəlin tarixi abidəsi Qobustan qayaları üzərindəki rəsmlər, yazılar sözsüz olaraq, Azərbaycanda hələ min illər əvvəl, ilk bəşər dövründən dialoq mədəniyyətinin yaranıb təşəkkül tapdığının bir "kimlik" vəsiqəsidir.

İlk əvvəl "içindəki" səslə dialoqa girən, ağlının, ürəyinin səsini dinləyib hərəkət edən, əslində bütün yaşamını bu "səslə" dialoqu əsasında quran bütün bəşər ailəsi kimi qədim azərbaycanlılar da tarixi adlayan "mən və sən" dialoq münasibətlərini maddi tələbatları məsələn, "sən" obrazında dənizlə, dənizdəki su, qida üzərində düşünmüş, daha sonra "mən-sən-biz" əlaqələrini yaradıb inkişaf etdirmişlər.

"Biz" dialoqu onlara dənizlə daha böyük dialoqlar - qarşıdakı sahillər və buradan da haçalanan yeni-yeni "sənlər" və eləcə də "bizlər"lə dialoqun müxtəlif formalarını meydana çıxarmaq imkanı vermişdir.

Bunun məntiqi nəticəsi olaraq da Qobustan qayaüstü qalereyası dünyanın Afrika, Fransa, İspaniya və başqa bir sıra ölkələrindəki "dilsiz dialoq"a girən qaya təsvirlərindən tarixən daha qədim, hətta fəlsəfəsi baxımından daha mükəmməl hesab edilir.

Əvvəlcə qeyd edək ki, Qobustan hadisəsinin dövrü ilə bağlı akademik elmi ədəbiyyatda onun həm üst (bəzi mənbələrdə "yuxarı", "orta" sözləri də işlədilir) paleolit, həmçinin də mezolit dövrünə aid olduğu göstərilir. Lakin deməliyik ki, Qobustanın paleolit dövrünə aid olduğunu əsaslandıran tədqiqatçılar daha çoxdur. Məsələn, Qobustanı tədqiq etmiş ən mötəbər alimlər Cəfərqulu Rüstəmov, Firuzə Muradova həmmüəllif olduqları "Qobustan, Kiçik daş dağı abidələri" kitabında "30 ildə Qobustanda apardığımız arxeoloji qazıntı və tədqiqatların nəticələri göstərir ki: 1. Qobustanda yaşayış və qayaüstü təsvirlərin çəkilməsinin tarixi çox-çox qabaqlardan - üst paleolitdən başlamışdır" - yazırlar və bu istiqamətdəki tədqiqatlarda onu mezolit dövrünə aid edən düşüncələri kölgədə qoyan keçərli dəlillər göstərirlər: "Qayaarası"ndan və "Anazağa" düşərgəsinin alt təbəqəsindən yuxarı paleolit tipli dağ alət nümunələrinin tapılması, eləcə də qədim qadın təsviri tiplərinin bütün Qobustanda yalnız Böyükdaş və Kiçikdağ dağlarının örtük daşları altındakı "Qayaarası" və "Anazağa" düşərgələri daşları üzərində saxlanması, Qobustan ərazisinin, xüsusən, göstərilən dağlarətrafı və dənizkənarı zolağın bugünkü təbii şəraitdə, nəinki son paleolit, hətta mezolit və neolit dövründə də yaşayış üçün əlverişsiz olması bizi düşünməyə sövq etdi. Görünür, yuxarı paleolit dövründə Qobustanda yaşayış yalnız Kiçikdaş dağında "Qayaarası" və "Qayaarası-2" (alt təbəqə), Böyükdağ dağında isə "Anazağa" və onun ətrafında olmuşdur. Ola bilsin ki, sonradan Xəzər dənizinin səviyyəsi son xvalin geoloji dövründə qalxmış, göstərilən dağların ətraf ərazilərini basmış və torpağı şoranlaşdırmışdır. "Qayaarası"nda həndəsi formalı alətlərin (üçbucaq, trapes və seqmentlərin) olması yuxarı paleolit üçün gözlənilməz sayılmamalıdır. Bu vəziyyətə Krasnodar ölkəsindəki Satanay düşərgəsində də təsadüf olunur. Çünki Qafqazda yuxarı paleolit və mezolit dövrləri arasında birindən birinə keçid fərqi olduqca şərti baş verir.

Diqqət etdikdə görürük ki, bu tədqiqatçılar Qobustan tarixini hətta nəinki mezolit, yuxarı paleolitdən də əvvələ gedib çıxdığı elmi-obyektiv qənaətindən çıxış edirlər.

Tarix etibarilə çox yeni və ciddi nəşr əsərlərindən biri "Qobustan minilliklərin kitabı"nda deyilir ki, "Abşeron yarımadasında, Bakıdan 60 kilometr aralıda Qobustan Milli tarix-bədii qoruğu yerləşir. Buradakı abidələr üst paleolitdən tutmuş son orta əsrlərə qədər uzanan böyük tarixi dövrü əhatə edir" - kimi Qobustan abidəsi mezolit dövründən əvvələ, yəni üst paleolit dövrünə aid edilir.

Buna çox misallar gətirmək olar. Qobustan sözünün özündən tutmuş burada yaşamış türk əcdadlarımızın varlığını təsdiq edən gerçək maddi-mənəvi faktlar haqqında da qısa məlumat vermək fikrimizcə beynəlxalq elmi ictimaiyyət üçün maraqlı olar.

Qobustan sözü türk və fars dillərində bir neçə fikri ifadə edir. Türk dilində Kobu (stan - diyar) yarğan, yəni yarımsəhra, farsca Gavistan - (gavi - öküz) öküzlər diyarı, öküzlər məskəni mənasını verən Qobustan sözü qədim türk insanının ilk məskəni və məşğuliyyəti haqqında izləri özündə birləşdirir. Qobustanın oda sitayiş (kəbr) edənlərin məskəni kimi də mənalandırılması faktları da vardır. Lakin Azərbaycan ərazisində "kəbrstan" ifadəsinin məzarlıqlar anlamında qəbul edildiyini nəzərə aldıqda fikrimiz haçalanır və biz diqqətimizi Qobustan qayaüstü rəsmlərinə cəmləməklə sözün türk mənşəli izahında qərar tutub dayanırıq. Çünki qayaüstü rəsmlərin "dili" daha çox dənizdən xəbər verir və bu ərazinin çöl öküzlərinin məskəni olmasından artıq yarımsəhra, yarğanlar təbiəti məntiqi səslənir. Eyni zamanda Qobustan sözünün özü kimi ərazisinin də qədim türk məskəni olduğu təsdiqlənir.

Azərbaycan Mədəniyyət və Turizm Nazirliyinin dərc etdirdiyi yuxarıda iqtibas gətirdiyimiz "Qobustan minilliklərin kitabı"nda Qobustanın ilk sakinlərinin qədim türk əcdadlarımız olduğunu təsdiq edən tutarlı dəlillərlə də qarşılaşırıq. Bu isə artıq bizim məqalədə təhlilinə maraqlı olduğumuz problemin öyrənilməsinin əsaslılığını sübut edir. Məsələn, kitabdan oxuyuruq: "Qobustana baş çəkən hər kəsi düşündürən sual onun ilk sakinlərinin - protoazərbaycanlıların (qədim türk ailəsi insanı - X.Q.) yəni xarici görünüşünün necə olmasıdır. Sistemli arxeoloji qazıntılar başlamadan öncə xeyli sayda fərziyyə irəli sürülürdü. Hazırda arxeoloqların tapıntıları və antropoloqların tədqiqatları nəticəsində müəyyən olunmuşdur ki, onların arasında həm braxitsefallara, yəni kəllə sümükləri dəyirmi olanlara, həm də dolixotsefallara, yəni kəllə sümükləri uzunsov olan insanlara rast gəlinirdi. Dolixotsefallar bütün irqlərdə və xalqlarda mövcuddur, bəzilərində nadir hallarda rast gəlinsə də, bəzilərində, əksinə, üstünlük təşkil edərək, bütün irq qrupunu səciyyələndirir.

(davamı 7-ci səhifədə)

Respublika.-2019.- 13 noyabr.- S.5,7.

Qobustan qayaüstü abidələrində qədim türk ailəsinin "dialoq fəlsəfəsi"

(əvvəli 5-ci səhifədə)

Digər bir misal, arxeoloq Kərəm Məmmədov bu məsələni "Qafqazın əsl sahibləri. Möhtəşəm tarix" adlı məqaləsinin **"Türk kafası - dolixokefal"** yarımbaşlıq hissəsində Qobustanda məhz türk əcdadlarımızın yaşadığını antropoloji kontekstdən geniş izah edərək yazır: "... tarixin özünün köməkçi fənləri var, lap zirvədə duran və faktları danılmaz olan sahələr var. Məsələn, antropologiya. Bəs antropologiya elmi nəyi deyir? Dünya xalqları baş quruluşuna görə 3 qismə ayrılırlar: dolixokefal, mezokefal və braxikefal. Bunlar baş ölçüsünə əsaslanan sistemdir, İsveç alimi Retsius tərəfindən kəşf edilib. Retsiusun xüsusi pərgarı var idi. Başın əvvəl eni, sonra uzunu ölçülürdü. Başın eninin uzununa nisbətinin 100-ə vurulması nəticəsində alınan rəqəm baş indeksi adlanır. Əgər alınan rəqəm 76-dan azdırsa, bu cür baş quruluşuna "dolixokefal kəllələr" deyilir. 76-80-ə qədərdirsə, bu başlar "mezokefal" adlanır. 81-dən yuxarı olanlara isə "braxikefal" deyirik. Bəs Altay xalqları yaşayan regionda bu təsnifat necədir? Məsələn, Cənubi Qafqazdan tapılan ilk "homo sapiens" Firuz düşərgəsindən aşkar edilən, yəni Qobustandan tapılan insan kəllələridir. 11 kəllə sümüyündən ikisini ölçmək mümkün olub. Məlum olur ki, baş quruluşuna görə, bu adamlar "dolixokefal"dırlar. Sonrakı mərhələdə Neolit dövrü abidələrindən Çiatura yaxınlığından tapılan kəllə "broxikefallığa" meyillidir. Qalan bütün tapıntılar isə "dolixokefal"dır. Kür-Araz mədəniyyəti dövründə tapılan bütün kəllələr öz baş quruluşuna görə "dolixokefal"dırlar. Qəribə burasıdır ki, hayların Qafqazda qədim xalq olduğunu daima sübut etməyə çalışan Valeri Pavloviç Alekseyev özü də etiraf edir ki, "dolixokefal" kəllə quruluşuna malik insanlar türklərdir".

Alim fikirlərinin davamında bütün Azərbaycan ərazisində türk mənşəli xalqların kütləvi olduğunu sübut edən başqa misallar da gətirir. O göstərir ki, "Türkləri çox vaxt nədə qınayırlar? Deyirlər, guya türklər köçəri maldar olublar və Altaylardan iki istiqamətdə Şərqə doğru irəliləyiblər. Bir istiqamət Volqaboyu istiqaməti olub, ikinci istiqamət isə Xəzər dənizinin güneyi olub və onlar getdikləri bölgələrdə mədəniyyət qura-qura gedirlər. Və sonda biz nə ilə rastlaşırıq? Görürük ki, Afanasyevo və Andronovo mədəniyyətlərinin qurucuları ilə Cənubi Qafqazdakı mədəniyyət qurucularının kəllə indeksləri eynidir. Və "Yamnaya kultura" deyilən bir şey var, yəni Çuxur mədəniyyəti. Bu mədəniyyətin yayılma arealı Sibirə qədər gedib çıxır. Sibirdə biz nə ilə rastlaşırıq? Pazrıq kurqanlarından tapılan xalçalardakı şəkillərlə. Ruslar özləri də etiraf edirlər ki, şəkildəki adam antropoloji cəhətdən qafqazlıdır".

Bu baxımdan tarixi minilliklərə söykənən Qobustan ərazisində türk əcdadlarımızın yaşaması sübut olunur və onların sonralar millət və xalq olacaqları məntiqi ardıcıllığına söykənərək qayaüstü abidələrdə əks olunmuş, bizə - gələcək nəsillərə onları tanımaq, "oxuyub, əxz etmək üçün" qoyub getdikləri dəyərli daş kitabələr ilk növbədə böyük bir toplumun həyat tərzini, dünyagörüşlərini öyrənməyə əsas verir. Bu "oxunanlardan" biri də əlaqə, dialoq - münasibətləridir ki, qənaətimizə görə mövzunun öyrənilməsi üçün ciddi elmi əsaslar mövcuddur.

Heç də təsadüfi deyil ki, "... imperator Domisianın hakimiyyəti zamanı (eranın 81-96-cı illəri) Roma legionu Azərbaycanda olmuş, Qobustan ərazisinə qədər gəlib çıxmışdır. Çox güman ki, qədim romalılar Qobustana valeh olmuş, öz tarixlərindən də bu qeydləri daş kitabələrə həkk etmişlər.

Əlbəttə ki, bu səyahətlər zamanı çoxmədəniyyətliliyin əsasını təşkil edən ənənələrin varlığı və habelə prinsipləri yaranıb formalaşmış, yerli qəbilələrlə gəlmələr arasında ünsiyyət, münasibətlər, daha aydın desək mədəniyyətlərarası dialoq kök salmışdır. Bu fikirlərimizi uzun illər boyu Qobustan "əfsanəsi" ilə tanış olmağa və xüsusən də tarixi mədəniyyət sivilizasiyası abidəmizi tədqiq etmək üçün Azərbaycana gəlmiş məşhur dünya alimləri ciddi elmi-obyektiv və məntiqi qənaətləri bir daha təsdiq edir. Məsələn, 1981, 1994-cü illərdə Qobustanda ekspedisiyalar təşkil etmiş, qədim nəqliyyat hadisəsinin fenomen tədqiqatçılarından hesab olunan tanınmış Norveç alimi, antropoloq-etnoqraf Tur Heyerdal heyrətini gizlədə bilməmiş "Bax, mən təslim. Bu qaya təsvirləri dünya mədəniyyət beşiklərindən olan beynəlnəhrdən də qədimdir. Görünür, Azərbaycan da belə qədim ocaqlardan olub. Bu yadigarlardan sonra şübhələnməyə dəyməz" - demişdir.

Həmçinin də Pasxa, Qalapaqos, Kanar adalarını, Sakit okeanı, Atlantik okeanı sal üzərində üzüb keçən Tur Heyerdal Qobustan abidələrindən çıxış edərək "Azərbaycanın hələ kifayət qədər öyrənilməmiş mədəniyyət və incəsənəti Mesopotamiyanınkından qədimdir" kimi ciddi elmi nəticəsini "Odinin axtarışları ilə" adlı kitabında ifadə etmişdir.

Bundan başqa, məşhur səyyah qədim qaya təsvirlərinə əsaslanaraq bu təsvirlərdə qədim Skandinaviya xalqlarının və ingilislərin mədəniyyəti arasında uyğun cəhətlər olduğunu görmüşdür.

Norveç aliminin qeyd edilən nəticələri "dialoq fəlsəfəsi" - mədəniyyətlərarası münasibətlərin tarixi köklərinə güclü işıq salması baxımından da ciddi maraq doğurur.

Beləcə, Paoleolit dövrü insanlarının dünya, kainat, eləcə də dəniz və "uzaq sahillərdəki" insanlarla əsl fəlsəfi dialoqunun təcəssümü olan Qobustan ərazisindəki bu 5000-ə yaxın çox mənalı və cazibədar qayaüstü abidədə - petroqliflərdə əcdadlarımızın həm də tərəqqi dialoqu əks olunmuşdur.

Məsələn, qədim insanlarımızın böyük sənətkarlıqla təsvir etdikləri 100-dən çox qayıq təsvirləri bir tərəfdən onların sənətkarlıqla "dialoq"larını, digər tərəfdən özünüdərk şüuru - tərəqqi hadisəsini ifadə edir.

Diqqət etsək, biz burada inteqrasiya ənənəsinin daha əsaslı mərhələli tarix izlərini görə bilərik. Ehtimal ki, qədim Azərbaycan insanları öz dəniz nəqliyyat növü qayıqlarlarını dənizlə daha davamlı dialoqları üçün təkmilləşdirməyi düşünmüş və onların müxtəlif və təkmil formalarını əldə yaratmışlar.

Bu təkmil formalı, istifadə baxımından davamlı qayıqlar mahiyyəti baxımından dialoq təsəvvürlərinin bir forması kimi də maraq doğurur. Çünki getgedə keyfiyyətini artıran bu qayıqlarla daha uzaq məsafələr qət etmək mümkün ola bilərdisə, bu artıq qədim əcdadlarımızın dünyaya inteqrasiyasından, mədəni müxtəliflik sferasına daxil olduqlarından və deməli bu gün bizim təhlilinə maraqlı olduğumuz multikulturalizm şüuruna sahib olduqlarından xəbər verir.

Aşağıdakı iqtibasdakı fikirlər bu düşüncəmizi təsdiq edə bilər: "Qobustan qayalarında yüzdən artıq qayıq təsviri var. Formasına görə, bu qayıqları üç qrupa bölürlər: ... İlk qayıqlar əsasən ağac gövdəsindən düzəldilmiş, kiçik ölçülü və təknəşəkilli olmuşdur. Belə qayıq təsvirləri Böyükdaş və Kiçikdaş dağlarının ətəyindəki daşlar üzərində daha çoxdur. Qayalara döyülmüş kölgəvari, enli gövdəli qayıq təsvirləri ikinci tipə daxildir. Qamışdan və qarğıdan hazırlanmış qayıqlar isə e.ə. VII-VI minilliklərə aid edilir. Qədim insanlar bu qayıqlarla balıq ovuna çıxardılar. Böyükdaşa həkk olunmuş balıq təsvirləri bu baxımdan maraqlıdır. 29 saylı qayadakı səhnə təxminən belə oxunur: qayıq səfərdən uğurla qayıdıb. Sahildəki adamlar sevinclərini, şadyanalıqlarını rəqs edərək bildirirlər".

Mənbədə Qobustan qayalarının üzərindəki qayıq rəsmlərinin mahiyyətini "Qayıq təsvirləri təkcə ovçuluğu deyil, həm də dənizçiliyin tarixi, su-nəqliyyat vasitələrinin tarixini öyrənmək baxımından olduqca dəyərlidir" - kimi elmi şərh ifadə edir ki, bu da birbaşa bizim maraqlı olduğumuz məsələ, əcdadlarımızın yuxarıda da qeyd etdiyimiz kimi dünyaya çıxışlarını, uzaq sahillərin insanları ilə dialoqunu göstərir.

Qobustan qayaları üzərindəki, əfsanəvi açıq sənət qalereyasından yerli insanların həm də kainatla dialoqu oxunmaqdadır. Qayıqların ön-burun hissəsində Kainatın əbədi varlığı Günəşin təsvir olunması, fikrimizcə onların əməklə, zəhmətlə dialoqu qənaəti ilə bərabər, eyni zamanda "Günəşli Azərbaycan" düşüncəsinin tarixinə və mahiyyətinə işarə olaraq əhəmiyyət kəsb edir.

Qayıqların bizimlə "dialoqundan" alınan "fəlsəfi" bilik bəşər övladının bir-biri ilə "mən və sən", "biz və onlar" dialoqunu önə çəkir.

Qobustan qayaüstü rəsmlərində diqqəti çəkən insan rəsmləri, onların fiqur quruluşu da yerli əhalinin dialoqa həssas yaşam fəlsəfəsinin rəngarəng tablosunu təsəvvürə gətirir.

Fikrimizcə sıralanan və əl-ələ vermiş formada olan insan şəkilləri birliyin, həmrəyliyin, deməli, artıq qazandıqları, sahib olduqları dialoqun ifadəsidir.

Qədim xalq rəqsimiz "Yallı"nın quruluşunu xatırladan bu rəsmlərdə gizlənən tarixi fəlsəfi həqiqətlər əlbəttə ki, dərindən öyrənilməlidir. Böyük ehtimalla deyə bilərik ki, yerli millətin özünün yaratdığı "qayıqlar" üzərində həkk etdiyi rəsmlər uzaq-yaxın sahillərdən tapdığı, dialoqa girdiyi insanların, milliyyəti, dövləti, aralarındakı ünsiyyət, əlaqələrlə bağlı ciddi mənalar daşıyan işarələrdir.

Azərbaycanın Qobustan qayaüstü abidələrində qədim türk ailəsinin "dialoq fəlsəfəsi" mövzusunda düşüncələrimizi yekunlaşdırarkən onu da qeyd edək ki, bəşər sivilizasiyasının təbiət üzərində olan Qobustan canlı muzeyi çoxsaylı alim-tədqiqatçılar vasitəsilə nə qədər dünyaya səs-səda salsa da bu misilsiz mədəniyyətə həsr olunmuş ilk film məhz Azərbaycan tarixini dərindən bilən, onun hər qarışını sevib, qoruyan ulu öndər Heydər Əliyevin Azərbaycana rəhbərlik etdiyi illərdə çəkilmiş, hətta iki dəfə filimləşdirilmişdir. Bu isə dövlətin bir tərəfdən ilk insanlarımızın ruhu yaşayan hadisəyə qayğılı münasibətini, digər tərəfdən milli liderin belə qiymətli tarixi mirası dünyaya bəyan etmək kimi yüksək fərdi milli və siyasi identiklik hissini nümayiş etdirir.

Beləliklə, əminliklə deyə bilərik ki, xalqımızın qədimdən, uzaq keçmişlərdən bu günə kimi çoxmədəniyyətliliyə bağlılığını, multikulturalizm, dialoq yaşam-həyat fəlsəfəsini əks etdirən dünyagörüşü hadisəsi kimi dəyər kəsb edən Qobustan qayaüstü mədəniyyət abidələri indi olduğu kimi, gələcəkdə də ciddi maraq doğuracaqdır.

Xatirə QULİYEVA,
AMEA-nın Fəlsəfə İnstitutunun
"Multikulturalizm və tolerantlıq fəlsəfəsi"
şöbəsinin müdiri, fəlsəfə elmləri doktoru.

Redaksiyanın qeydi: *Məqalə müəllifinin konkret olaraq bu mövzu istiqamətində 2016-cı ildə Azərbaycanın Qobustan Qayaüstü Abidələrində Qədim Türk Ailəsinin "Dialoq Fəlsəfəsi" (Multikulturalizm Kontekstində) (Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi Academıc Journal of History and Idea Cilt:3/Sayı:9/Ağustos /2016https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/285753) adlı elmi məqaləsi dərc olunmuşdur. Bu məqalə Türkiyənin Park Dərgi nəşr sistemi ilə bir sıra digər jurnallarda da yer almışdır. Qobustan Qayaüstü Abidələri mövzusunu Fəlsəfə elmləri doktoru X.Quliyeva (identiklik və multikulturalizm kontekstində) elmi monoqrafiya, elmi layihə və məqalələrində də tədqiq və təhlil etmişdir.*

Respublika.-2019.- 13 noyabr.- S.5,7.